

КУЛЬТУРА ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОГО ТА ДУХОВНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

**Вікторія Маршицька
(Україна)**

Проаналізовано сучасні підходи до сутності поняття "культура"; розкрито взаємозалежність понять "культура суспільства" та "культура особистості", окреслено передумови виникнення сучасної світової культурної кризи; узагальнено характерні ознаки кризових явищ у сучасній українській культурі та можливі шляхи їх подолання.

Ключові слова: культура, криза культури, культура особистості, культура суспільства.

CULTURE AS A FACTOR IN SOCIAL AND SPIRITUAL DEVELOPMENT OF PERSONALITY

Victoria Marshytska

Modern approaches to the notion of "culture" reveals the interdependence of the concepts of "culture society" and "culture of personality", outlines the conditions of contemporary global cultural crisis; generalized characteristics of the crisis in modern Ukrainian culture and ways of overcoming them.

Key words: culture, culture of personality, culture of society, the crisis of culture.

Екологічні, економічні, соціальні проблеми у світі, які час від часу переростають у національні або міжнародні конфлікти, змушують визнати, що сучасний етап розвитку людства є переломним і висуває на перший план вічні, сутнісні питання існування кожної окремої людини, соціуму, людської цивілізації загалом.

Процеси глобалізації загострюють суперечності між типом культури нового інформаційного суспільства епохи постмодернізму і традиційною системою ціннісних орієнтацій. Як зазначає С.Кримський: "Людина вже не вичерпується визначенням homo sapiens, бо воно абсолютизує ознаку володіння розумом. А це не тільки обмежує людяність самою лише характеристикою інтелектуально розвиненої особи, а й затьмарює необхідність поєднання у визначенні людини розумного та морального як альтернативи машинному інтелекту. Людина є насамперед істотою, що має внутрішній світ, духовність, свою долю та зверненість до вищих цінностей" (Кримський 2008, 348).

Оскільки центром культури є людина з усіма її потребами і турботами, то особливе місце у соціальному житті займають і питання освоєння нею культурного середовища, і проблеми, пов'язані з досягненням ним високої якості у процесі створення і сприйняття культурних цінностей. Освоєння культурних багатств минулого виконує інтегративну функцію в життєдіяльності кожного суспільства, гармонізує буття людей, пробуджує у них потребу у розумінні світу як цілого. А це має величезне значення для пошуку загальних критеріїв прогресу в умовах нестримного науково-технічного розвитку.

Загальновідомо, що культура як складне соціальне явище має кілька векторів – предметно-практичний і духовний, суспільно-історичний і особистісний. Мірилом освоєння людиною системи матеріальних і духовних цінностей конкретно-історичного суспільства, а також способів діяльності, спрямованих на створення, розвиток і перетворення існуючої системи цінностей, є культура особистості. Значна увага філософів, культурологів зосереджена на питаннях розгляду суспільної культури з позиції "людини в світі", яка прагне перетворити його у "світ людини", що дозволяє

бачити у культурі ступінь розвитку самої людини. Адже культура як могутня соціальна система органічно втілюється у індивідуальній культурі – системі особистісних якостей людини, стає атрибутом людської індивідуальності, сферою реалізації здібностей, особливим способом внутрішньої детермінації діяльності та поведінки в природі. Щоб зрозуміти та визначити особливості сучасного етапу розвитку культури доцільно було б окреслити передумови виникнення сучасної світової культурної кризи, охарактеризувати кризові явища у сучасній українській культурі та можливі шляхи їх подолання.

Визначальною причиною феномену кризи культури є протиріччя між стратегією розвитку матеріальної культури і своєрідністю духовних цінностей і прагнень людини. Розвиток матеріальної культури обумовлений науково-технічним прогресом, значно випереджає ріст духовної культури, все більш віддаляється від духовних запитів та ідеалів людства, перетворюючись у самостійний, самодостатній процес з обслуговування матеріальних потреб людей. Як результат, матеріальні засоби людського життя починають переважати за своїм значенням його духовні цілі, інтереси і надії людини зміщуються у бік "культури речей".

Передумовою кризи сучасної культури у духовній сфері, яка характеризує таку тенденцію, став розрив між типом мислення людини та її ставленням до світу: технократичним і гуманітарним. Технократичний підхід орієнтується на ідею "підкорення природи", оволодіння світом за допомогою науки і техніки, існування людини на основі раціональності, переважного удосконалення її розумових здібностей та інформативності. Гуманітарний підхід зосереджується на дослідженні духовного світу людини, її системи ціннісних орієнтацій.

Криза сучасної духовної культури виявилася у формуванні і створенні так званої "масової культури"— популярної, комерційної культури, яка реалізується через індустрію розваг. Ця культура зачіпає примітивні людські почуття і тому відповідає посереднім смакам масової публіки. Знімаючи стреси, напруження вона водночас стандартизує почуття і нав'язує певні стереотипи мислення.

Ще однією важливою передумовою кризи, яка торкнулася перш за все матеріальної культури, стала глобалізація процесів людської життєдіяльності, посилення загальнопланетарної єдності людства, пов'язаної з інформатизацією суспільства.

Вносять свій вклад у духовну напруженість ХХІ століття і проблеми глобалізації ринкових відносин. Адже у наш час ринкова економіка вперше в історії людства стає повсюдною. А це веде до загрози універсалізації матеріального інтересу, до пріоритету прагматичних цілей перед духовними цінностями. Тим самим для збереження повноти людської сутності стає необхідним вироблення протистояння тиску бездуховного прагматизму.

У зв'язку із специфічними особливостями праці, спеціалізацією, коли задіяна лише частина здібностей, людина втрачає властиве їй духовне начало, індивідуальність тією мірою, якою зростають матеріально-технічні здобутки суспільства. Водночас постійний поспіх, інтенсифікація взаємного спілкування, спільної праці та спільного буття багатьох у відносно обмеженому просторі призводить до того, що люди, зустрічаючись, тримаються відсторонено, відчужено. Вимушена зовнішніми чинниками обмеженість діяльності є настільки універсальною і систематичною, що, як наголошує С. Кримський, людина звикає до цього і вже не сприймає безлику поведінку як щось протиприродне.

Неухильно зникає властиве людині співчутливе ставлення до ближніх. Натомість проростають у різноманітних формах індіферентність, зверхність, зарозумілість, байдужість до людей, що вже не сприймається як форма невихованості, грубощів, а кваліфікується як світська поведінка. Тобто людина втрачає почуття родинності до подібних собі, а відтак стає на шлях антигуманності. Порятунок культури є одночасно

порятунком людини, і навпаки: порятунок культури людина мусить почати із себе, ставши на шлях добродетелі.

Ця проблема зростання духовності має не тільки універсальні, а й національно-регіональні ракурси, бо у взаємопов'язаному світі ХХІ століття кожна нація виступає як своєрідна, неповторна іпостась людства. Тим більше, що глобалізація нашого часу торкається виробничих, технологічних, комунікаційних та фінансово-економічних сфер і не зачіпає диференціації національних культур. Тож не випадково, як зазначає С.Кримський, епоха глобалізації в сучасній історії називається періодом національних ренесансів багатьох країн, включаючи суверенізацію їхнього державного буття (Кримський 2008, 349). Про нагальність цього завдання свідчить мала модель аналогічних процесів у Європі першої половини ХІХ століття.

Відомо, що після буржуазних революцій 40-х років ХІХ століття на Європейському континенті глобалізуються ринкові відносини. Але народи Європи, яка була на той час центральною зоною всесвітньої історії, відповідають на ці події масштабною духовною протидією. З 40-х років ХІХ століття беруть початок майже всі філософські течії сучасності – від марксизму до позитивізму і від екзистенціалізму до прагматизму та філософії життя. Досягає апогею розвиток європейського роману, класичної музики, культури романтизму та критичного реалізму. Це було ще небачене духовне піднесення людства. Такого піднесення потребує і сучасність.

Проблеми духовного відродження є стрижневими і для незалежної України. Україна потребує своєї віковичної духовності, тієї духовності, що народилася у надрах греко-слов'янської цивілізації України-Русі, тієї духовності, яку втілювала Києво-Могилянська академія, загалом духовності, яка зробила Україну суб'єктом світової історії.

Наша культура переживає важку кризу. Зазвичай вважають, що ця криза породжена війною. Проте таке твердження не зовсім справедливе. Війна і все, що з нею пов'язане, - лише прояв стану безкультурності, в якому ми перебуваємо. У державах, які не брали участь у війні та не відчували на собі її безпосереднього впливу, засади культури також похитнулися - хоч і не так виразно, як у тих країнах, які постраждали від наслідків війни, найжахливішої за масштабами духовного і матеріального збитку.

Фатальним для нашої культури, зазначають філософи, є те, що її матеріальна сторона розвинулася набагато сильніше, ніж духовна. Рівновага її порушена. Під впливом відкриттів, які в небаченій раніше мірі, активізують використання існуючого природного потенціалу, умови життя індивідів, суспільних груп і держав зазнали радикального перетворення. Наші знання збагатилися, а можливості зросли у масштабах, які раніше навряд чи могли б вважатися мислимими. Завдяки цьому перед нами відкрилася перспектива забезпечити в деяких сферах життя набагато кращі, порівняно з колишніми, умови існування людини. "Захоплюючись успіхами науки та практики, ми - на жаль! - прийшли до помилкової концепції культури – наголошує С.Кримський. Ми переоцінюємо ці матеріальні досягнення і не беремо до уваги значення духовного начала в тій мірі, в якій повинні були б. Головне в культурі - не матеріальні досягнення, а те, що індивіди осягають ідеали вдосконалення людини й поліпшення соціально-політичних умов життя народів та всього людства і в своїх міркуваннях постійно керуються цими ідеалами. Лише тоді, коли індивіди в якості духовної сили працюватимуть над вдосконаленням себе та суспільства, буде можливо вирішити проблеми, які породжуються дійсністю. Відомо, що жодна країна в жодну епоху не виходила з кризи завдяки виключно економічним обставинам. Адже в основі економічної діяльності лежить певна психокультура, що потребує відповіді на запитання: для чого заробляти гроші? Усвідомлення такої психокультури як чинника діяльності й окреслює антикризовий вектор духовності" (Кримський 2008, 349).

Традиційно однією з перших жертв світової економічної кризи стає культура. Сьогоднішня фінансова криза не стала винятком. Музиканти, актори, художники,

архітектори стикаються з різким скороченням кількості замовлень та складною грошовою ситуацією. Проте вплив кризи на культуру цим не обмежується.

Безперечно кризові явища у сфері культури в Україні помітні і без фінансових негараздів у світі – недостатність фінансування головна з них. Проте чи не варто нам зняти ширму негативу і краєм ока подивитися на можливі позитивні моменти, адже позитивний розвиток подій не виключений. Варто трохи зануритися в історію та привести декілька прикладів.

Кризові явища – це величезна кількість можливостей віднайти нові таланти, на кшталт Тараса Шевченка чи Василя Симоненка, які також творили в складні для України часи. Вони створювали свої шедеври у періоди гонінь та репресій з боку влади, що не завадило їм зійти на вершину літературного олімпу. Взагалі мистецькі шедеври створюються у періоди переломів та великих суспільних потрясінь, коли суспільство завмирає перед вибором шляху своєї подальшої долі.

А світське життя, воно також зазнавало нових змін у періоди кризи. Ось, наприклад, мода. Варто лише згадати, що довжина спідниці була прямо пропорційна стану економіки в 60-х роках. Жінкам потрібно було заощаджувати, проте виглядати чудово, результатом чого стало зменшення розмірів спідниць і винахід "міні".

Якщо поглянути на стан самих людей, то можна відмітити, що багато хто, втративши роботу, почав більше налагоджувати своє життя і присвячувати свій вільний час духовному розвитку – відвіданню кінотеатрів, театрів, виставок.

Узагальнюючи сучасний культурологічний досвід, відомий дослідник О.М.Семашко зазначає, що про високу історичну зрілість і міжнародне значення будь-якої національної культури, яка прагне статусу світової, можна говорити тоді, коли вона, по-перше, здатна ставити і розв'язувати провідні загальнолюдські проблеми, що зачіпають корінні запити людського буття, що не обмежуються суто локальними інтересами; коли її ідеали, цілі й програми збігаються з об'єктивним напрямом історичного поступу і виражають потреби суспільного прогресу; коли вона висуває художників, вчених і діячів культури, здатних виразити ці потреби та ідеали з такою мірою істини й досконалості, що їх творчість набуває міжнародного значення; по-друге, коли вона досягає такого рівня розвитку, що її можна розглядати як цілісну систему, всі елементи якої міцно пов'язані між собою, продуктивно функціонують, підтримують на належному рівні її життєздатність і спроможність самозбереження; по-третє, коли вона тісно і дієво включена в міжнародний культурний процес, коли її духовні цінності ефективно діють на міжнародній арені, а її творчі сили беруть активну участь у культурному житті всього світу, в розв'язанні глобальних проблем; по-четверте, коли вона має багатий духовний і матеріальний потенціал, здатний зумовити її фактично безмежний успішний розвиток, коли їй властива здатність до самовідтворення на вищому рівні.

Насьогодні помітні два протилежних шляхи вирішення окресленої проблеми. Перший — це сподівання розв'язати кризові явища культури за рахунок розумної організації життя, виробництва, свідомого підходу до усього, зміни орієнтирів розвитку науки і технології. Іншими словами, першорядне значення повинні мати цілі духовного і морального удосконалювання людини, а також поліпшення її матеріальних умов. Другий (т. зв. "альтернативний") шлях розв'язання кризових явищ – повернення людини або до різних модифікацій релігійної культури, або до форм життя, більш "природних" для людини, життя з обмеженими здоровими потребами, відчуттям єдності з природою і космосом, форм буття людини, вільної від влади техніки. Ці два підходи існують, але одночасно набирають силу і кризові явища.

Багатоманітність філософських підходів до аналізу проблеми подолання кризи сучасної культури обумовлена різним розумінням засад цієї кризи. Якщо причини виникнення кризи вбачаються у глобальних проблемах сучасності, тобто негативних проявах діяльності людей, то перспективи виживання людства пов'язують із значним

обмеженням такої діяльності і навіть припиненням техніко-економічного росту або із кардинальною зміною шляху розвитку сучасної цивілізації: перехід від техногенної до ноогенної культури, яка передбачає вирішальну роль екологічних законів у бутті людей. Якщо ж основа культурної кризи пов'язується із занепадом духовно-моральних установок сучасного людства, то подолання кризи полягає у внутрішньому перетворенні людини, виробленні її переважної орієнтації на духовні цінності, на єдність з Богом (М. Бердяєв, С.Кримський).

Таким чином, в умовах глобалізації, загрози розвитку національних культур і небезпеки нарощування міжнаціональних суперечностей, значно підвищується роль культурно-естетичних факторів становлення особистості. Особистісний вимір, у свою чергу, можна розглядати як перетин кількох площин: інтелектуальної (культура розуму), морально-етичної (культура почуттів) та естетичної (культура творчості). Якщо розглядати освіту в культурологічній площині, пріоритетною стає її культуротворча функція, у соціологічній – функція соціалізації представників певної спільноти, у психологічній – формування індивідуальності, особистісне зростання людини (самостворення, саморух) шляхом розгортання її сутнісних сил, удосконалення здібностей, збагачення потенціалів. На наш погляд, у реальності ці функції природно інтегруються, адже культура суспільства і культура людини, яка є результатом привласнення соціокультурних цінностей в індивідуальному досвіді, - це мов би дві сторони однієї медалі: духовної зрілості людина може досягти шляхом успадкування й розвитку культурних цінностей, а підвищення культури особистості призводить до збагачення культури загалом.

Гумилев Л.Н. (2003). *Этносфера: история людей и история природы*. СПб

Кримський С.Б.(2008). *Під сигнатурою Софії*. Київ.

Закович М.М., Зязюн І.А., Семашко О.М. (2007). *Культурологія: українська та зарубіжна культура: [навч. посіб.]*. Знання. Київ.

Павленко Ю.В.(2004). *История мировой цивилизации. Философский анализ*. Феникс. Киев.

Хосе Хоакин Бруннер. (2001). *Глобализация, образование и революция в технологии // Перспективы*. Москва.